

выяўленчую выразнасць і слоўную вобразнасць, пашырае паэтычную прастору ў вершах.

У той жа час эмацыянальна-ацэначная лексіка С. Грахоўскага дае нам магчымасць высветліць індывідуальны погляд аўтара на свет, прадметы і з'явы, якія С. Грахоўскі адлюстроўваў у сваіх вершах.

Спіс літаратуры

1 Сяргей Грахоўскі: вядомы і невядомы / уклад. Т. С. Грахоўская. – Мінск: Выдавецкі дом «Звязда», 2013. – 248 с.

2 Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / Вячаслаў Рагойша. – 3-е выд., дапрац. і дапоўн. – Мінск.: Бел. навука, 2004. – 576 с.

3 Грахоўскі, С. Выбраныя творы / Сяргей Грахоўскі; уклад., камент. Т. Грахоўскай, К. Цвіркі; прадм. Л. Савік. – Мінск: Кнігазбор, 2007. – 544 с.

4 Станкевіч, А. А. Лінгвістычны аналіз тэксту: вучэбны дапаможнік / А. А. Станкевіч; М–ва адукацыі Рэспублікі Беларусь, Гомельскі дзярж. ун-т імя Францыска Скарыны. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2018. – 198 с.

5 Грахоўскі, С. Выбраныя творы: у 2-х т. – Мінск.: Маст. літ., 1983. Т. 1: Вершы. – 382 с.

УДК 811.161.3'34:821.161.3*Н.Гілевіч–1

А. С. Дзядкова

Навуk. кiр. – А. А. Станкевіч, д-р філал. навук, прафесар

ГУКАВЫЯ СРОДКІ СТВАРЭННЯ ВЫЯЎЛЕНЧАЙ ВЫРАЗНАСЦІ І СЛОЎНАЙ ВОБРАЗНАСЦІ Ў ПАЭЗІІ НІЛА ГІЛЕВІЧА

У артыкуле на матэрыяле вершаваных твораў Ніла Гілевіча аналізуюцца гукавыя сродкі выяўленчай выразнасці, прызначаныя для стварэння мілагучнасці, рытмічнасці маўлення, узмацнення сэнсавай выразнасці твораў. Падрабязна разглядаюцца такія эўфанічныя сродкі, як алітэрацыя, асананс і рыфма, пры дапамозе якіх ажыццяўляецца сінтэз формы і зместу. Гукавыя сродкі выконваюць у паэтычным дыскурсе Н. Гілевіча дзве функцыі: эстэтычную, якая заключаецца ва ўздзеянні на ўспрыманне чытача, і семантычную, з дапамогай якой аўтар выражае свае думкі і пачуцці.

Для стварэння мілагучнасці, надання сэнсавай выразнасці паэтычнага твора даволі часта выкарыстоўваюцца эўфанічныя сродкі выяўленчай выразнасці – гукавыя фігуры, звязаныя з супастаўленнем асобных фанем або іх спалучэнняў. У сукупнасці такія фігуры ўтвараюць гукапіс. «Гукапіс, або інструментоўка – такія гукавыя паўторы ў вершаванай мове, якія ўзмацняюць яе мілагучнасць і сэнсавую выразнасць» [1, с. 166]. Да асноўных сродкаў гукапісу адносяцца алітэрацыя, асананс, рыфма і інш.

«Алітэрацыя (от лат. ad – да, пры + littera – літара) – паўтарэнне аднолькавых зычных гукаў або спалучэнняў гукаў (у вершы, фразе) як стылістычны прыём, як спосаб узмацнення выразнасці» [2, с. 17]. Прызначэнне алітэрацыі, як паказвае аналіз паэтычных твораў Н. Гілевіча, у розных вершах рознае. Алітэрацыя ўзмацняе гукавую і інтанацыйную выразнасць маўлення. Найбольш распаўсюджанай з’яўляецца алітэрацыя свісцячых і шыпячых зычных. З яе дапамогай аўтар лёгка стварае асацыяцыі з гукамі прыроды, якія ў сваю чаргу могуць нагадваць свіст, шоргат, скрып і інш.: «*На досвітку сінім ярчэе мароз // І свеціцца іней на голлі бяроз. // На досвітку сінім я ціха няю // Трывожна-балючую песню тваю*» [3, с. 144].

Алітэрацыя [ш], [р], [л] быццам бы дазваляе чытачу пачуць шолахі лісцяў, гукі прыроды: «*Шаргацела сярпом, // Шалясцела кадоссем, // Шапацела сухім мурагом // Пад граблямі // І толькі ніколі-ніколі // Не шамацела рублямі*» [3, с. 47].

Таксама алітэрацыя свісцячых і шыпячых зычных гукаў з’яўляецца цудоўным сродкам узмацнення перадачы пэўнага настрою. Можна стварыць сумны, мінорны, летуценны ці журботны настрой: «*Замірае, // Сціхае // Мая залатая дуброва, // Асыпае, // Скідае на дол // Свой задумлівы ўбор*» [3, с. 103]; з лёгкасцю перадаць прыўзняты настрой: «*Вясна пяе, і свішча, і шчабеча, – // На наплавах, на нівах, у лясах, – // І ўсюды просьба чутна: «Чалавеча! // Пачуй сябе ў шчаслівых галасах!»*» [3, с. 241]. Наўмыснае шматразовае паўтарэнне спалучэнняў зычных літар *шч* даволі выразна паказвае на той самы прыўзняты, бадзёры настрой. У лірычных вершах Н. Гілевіча таксама прасочваецца алітэрацыя свісцячых і шыпячых зычных: «*У звечарэлым садзе, што, цягнучы, // Туліўся ў першай восеньскай журбе, // Я прыгарнуў твой ценькі стан, няўмеючы, // І ўпершыню пацалаваў цябе*» [3, с. 189].

Паўтарэнне свісцячага [ц] перадае рытмічныя, рэзкія гукі: «*Гарэліца-беліца, // Свянцова вадзіца, // Усясільная царыца!*» [4, с. 184].

Ужыванне санорных [м], [л], [р] у алітэрацыі адначасова надае вершаваным радкам плаўнасць, мяккасць і ў той жа час стварае

жыццярадасны настрой: «*На моры, на ўзмор'і, // На тым лукамор'і // Ёсць мур-камяніца, // Светдая святдiца. // Там жыве адовак – Дужа спрыцен-довак*» [4, с. 189].

Плаўны [л] перадае спакойны тэмп, навявае лёгкасць, павольнасць: «*Перад блакітным адтаром тваім // Прапелі голасна такія песні, // Што раздзяцеліся на краі ўсім // І ўжо далей тваё імя панеслі*» [3, с. 189].

Такім чынам, алітэрацыя як від інструментоўкі, вельмі карысны сродак для дасягнення самых розных гукавых эфектаў. У творчасці Ніла Гілевіча сустракаюцца розныя віды алітэрацый, з дапамогай якіх пісьменнік вельмі ўдала стварае паэтычныя малюнкі. Алітэрацыя ўплывае таксама на мілагучнасць верша.

У паэзіі галосныя гукі выкарыстоўваюцца значна радзей, у адрозненне ад зычных. Гэта тлумачыцца тым, што галосных гукаў значна менш, чым зычных, іх усяго дзесяць і яны маюць меншую семантычную значнасць. Але галосныя гукі ствараюць мілагучнасць вершаванага радка, узмацняюць інтанацыйна-гукавую выразнасць, узмацняюць прыгажосць маўлення. Стылістычнае выкарыстанне галосных ажыццяўляецца ў выглядзе такога прыёма інструментоўкі, як асананс.

«Асананс (ад франц. *assonance* – сутучнасць) – прадвызначанае пэўнымі мастацкімі задачамі паўтарэнне ў вершаванай мове аднолькавых або падобных галосных гукаў» [1, с. 159].

У паэтычнай творах пад з'яву асананса могуць падпадаць як націскныя, так і ненаціскныя галосныя гукі. Найчасцей ў паэтычным дыскурсе Ніла Гілевіча асануюцца наступныя гукі:

[а]: «*Гарыць, гарыць мая Лагойшчына, // Але ў адплату за пажары – // На дол хрыбтом перахраборшчаным // Распасціраюцца пачвары*» [3, с. 112]. З дапамогай асананса гука [а] аўтар выдзяляе сэнсавыя цэнтры мастацкага твора, так званыя ключавыя словы;

[і]: «*Услаўлялі яго, запляталі ў вянкi, // Потым кнілі з яго, абзывалі ўсяляк, // А ён моўчкі цвіце, як і цвіў праз вякі*» [3, с. 158]. З дапамогай паўтору галоснага гука [і] паэт надае вершу змрочны, пануры настрой, такім чынам, агульны тон верша наводзіць на сумныя думкі, прымушае задумацца пра шматлікія сур'ёзныя рэчы;

[ы]: «*Аўтографы-надпісы вашы, сябры, // Чытаю на кніжках падораных – // З выказам даверу, навагі, любові, // З зычэннямі самымі добрымі*» [3, с. 242]. Выкарыстоўваючы і асануючы гук “ы”, аўтар узмацняе інтанацыйную выразнасць верша;

[о]: «*У чорным даўжэзным пальто, // Шырокага вольнага крою, // З шыкоўнага вылез аўто // Банкір апаўдзённай парою*» [4, с. 90]. З дапамогай шматразавага паўтору галоснага гука [о] аўтар у вершаваных радках падкрэслівае павольнасць дзеяння;

[y]: «Цябе, Божа, заву, // I прашу, і маю: // Укладзі ў галаву // Мне глудоў хоць крышку – // Хоць адзін шэфель, // Хоць адну лапату, // Хоць адзін чарпак, // Хоць адну лыжку» [4, с. 176]. Паўтор гука [y] надае мастацкаму твору асаблівую выразнасць, словы быццам бы “перацякаюць” адно ў іншае.

Аргінальным прыёмам з’яўляецца сашчэпліванне галосных – чарговы вершаваны радок пачынаецца тымі ж самымі галоснымі, якімі скончыўся папярэдні: «Мудрэц казаў: калі каго ўсё несці // I несці доўга на сваёй спіне, // Пасля сказаць яму додолу злезці – // Дык ён злавацца і бурчаць пачне» [4, с. 198].

Даволі часта арганізайцыйны падбор гукаў для большай выразнасці маўлення спалучае ў сабе алітэрацыю і асананс: «Стану я каменным слупам, // Абтынюся жалезным тынам, // Дробнымі зорамі абхараджуся, // Ясным месяцам асвячуся, // Падберажуся чырвонай зарюю, // Абкрыюся небам, зямлёю» [4, с. 180].

Магчымасці такога стылістычнага прыёме, як асананс, даволі пашыраны. Паўтор галосных гукаў можа надаваць твору пэўны настрой, адлюстраваць эмацыйны пасыл пісьменніка. Таксама асананс надае мове пісьменніка мілагучнасць, сэнсавую выразнасць.

У сістэму эўфанічных сродкаў выяўленчай выразнасці таксама ўваходзіць рыфма. «Рыфма (ад грэч. *rhythmos* – суразмернасць) – паўтаральная сугучнасць асобных слоў ці іх частак на адных і тых жа месцах у вершаваных радках» [1, с. 147]. Як адзначае В. П. Рагойша, «рыфма выконвае ў вершаваным творы вельмі важныя функцыі. Як паўтор сугучаў, яна ўваходзіць у сістэму гукавой арганізацыі вершаванай мовы і мае, такім чынам, фанічнае значэнне. Інструментоўка верша ў многім залежыць ад колькасці рыфм, багацця гукавых супадзенняў у словах-рыфмах, частаты размяшчэння рыфм у вершы» [1, с.151-152]. У сілабанічным складанні вершаў рыфма выконвае дзве функцыі: па-першае, яна ўзмацняе рытм, а, па-другое, служыць выразна-выяўленчым сродкам. У паэзіі найбольш пашыранымі з’яўляюцца канцавыя рыфмы, калі сугучныя словы стаяць у канцы суседніх радкоў: «На досвітку сінім ярчэ мароз // I свеціцца іней на голлі бяроз. // На досвітку сінім я ціха пяю // Трывожна-балючую песню тваю» [3, с. 144].

Значную ролю ў стварэнні рыфмы адыгрывае супадзенне галосных, якія знаходзяцца пад націскам: «Як сумна-тужліва зязюля кукуе ў бары, // На познім змярканні, наsupраць мядункавай ночы! // Адкуль гэта жальба – у разгар маёвай пары? // Адкуль гэты смутак – такі непрытворна сірочы? » [3, с. 156].

Акрамя націскных галосных, у стварэнні рыфмы могуць удзельнічаць галосныя і зычныя гукі, якія стаяць пасля або перад націскнымі галоснымі: «*Яго чакалі мы на кожным дні, // І ўсё ж уразіў ён, як нечаканасць: // Густы і цёплы, хлынуў з вышыні – // Змываць пазім'е, разганяць заспанасць*» [4, с. 182].

Нягледзячы на тое, што ў паэтычнай мове пісьменнікаў найбольш пашыранымі з'яўляюцца канцавыя рыфмы, у паэзіі сустракаюцца і пачатковыя, калі сугучныя словы стаяць у пачатку суседніх радкоў: «*Помні, брат: // У барацьбе святой // За мандат // Наб'е саборцаў той, // Хто наклеіць больш сваіх партрэтаў // На дзвярах грамадскіх туалетаў*» [4, с. 213].

Сустракаюцца і ўнутраныя рыфмы, калі адно з сугучных слоў знаходзіцца ў сярэдзіне, а другое – у канцы аднаго і таго ж радка: «*Ох і меў народ забаву, // Як паселі ўсе на лаву: // І Патап – Вялікі хап, // І Аўдзей – Скубі з людзей, // І Мікола – Круці кола, // І Мікіта – Шыта-крыта, // І Параска – Калі ласка, // І Абросьм – Колькі просім, // І Міхалка-Папихалка, // Мачыляпа й Мачыморда // І Парфір – Ні ў пір ні ў вір!*» [4, с. 174].

Таксама бываюць унутраныя рыфмы, калі рыфмуюцца словы, якія стаяць у сярэдзіне радкоў: «*Вяршынкай мажа моўчкі, не ўшчуваючы, // Прыемны, мяккі халадок кладзе. // І раптам кажа: «Чуеш, у гнязде – // Шчабечуць ластавачкі засынаючы...»* [4, с. 191].

Рыфмы можна класіфікаваць паводле месца націску адносна парадку складоў ад канца слова. Так, вылучаюцца мужчынскія, жаночыя і дактылічныя рыфмы.

Мужчынскай называецца такі від рыфмы, у якой націск падае на апошні склад сугучных слоў: «*А ты дуй, а ты дуй // І на долю не крыўдуй! // Пры тваёй галаве // Дастанеца ўсё табе: // І Чарнобыль, і СНІД, // І на дзетак ліміт, // І без цеста дзяжа, // І пад Мінскам мяжа!..»* [4, с. 60].

Рыфмы, у якіх націск падае на перадапошні склад, называюцца жаночымі: «*Можжа – памяці хоць зернятка-іскрынку? // Можжа – праўды хоць пылінку-парушынку? // Я не ведаю дакладна, што ты страціў. // Запытайся – ці не скажа табе маці...»* [3, с. 193].

Асаблівую рытміка-інтанацыйную і страфічную адметнасць надае вершаванаму твору чаргаванне мужчынскай рыфмы з жаночай: «*Ах, валошка, валошка, сястрыца рамонка! // Зноў вы побач на ўцеху душы зацвілі. // Як жа ў вашых імёнах пшчотна і звонка // Мова маці гучыць – голас роднай зямлі!*» [3, с. 192].

Дактылічнымі называюцца рыфмы, у якіх націск у сугучных словах падае на трэці ад канца склад: «*Вясковы ранак на пачатку чэр-*

веня, // 3 пары маленства выкліканы памяцю: // Каровы пасвяцца на роснай шэрані, // 3 сяліб дымкамі цягне – печы паляцца, // А росы колкія – аж бегчы хочацца, // А неба сіняе – аж парасінена...» [3, с. 188].

Рыфмы, у якіх націск падае далей, чым на трэці склад ад канца сугучных слоў, называюцца гіпердактылічнымі. Але ў сваёй творчасці “чыстых” гіпердактылічных рыфмаў Ніл Гілевіч не ўжываў, толькі ў перакрываванні з іншымі відамі: «Як хачу я вярнуцца ў той вечар ліпнёвы на Віцебшчыне, // У той водсвет маланак, пад гулкі захлёбісты лівень, // У той водар садоў, да лісцінкі абмытых і вычышчаных, // У абдымкі тых рук, і даверлівых і палахлівых!» [3, с. 51]. Ужыванне гіпердактылічных рыфм стварае вялікі мастацкі эфект, бо іх выкарыстанне надзвычай рэдкае ў творах беларускіх пісьменнікаў.

У залежнасці ад таго, які канцавы гук будзе ў сугучных словах, выдзяляюцца закрытыя і адкрытыя рыфмы. Суадносна, калі на канцы зычны гук, рыфма будзе лічыцца закрытай, калі слова заканчваецца на галосны або нескладовыя ў і й – адкрытай. Адкрытая рыфма сустракаецца часцей у творах Ніла Гілевіча: «Забуду я край, // Дзе горныя пікі // Снягамі пакрыты, // Дзе белыя домікі // Лозамі ўвіты, // Дзе промні, // як струны, // Звіняць самавіта, – Хіба я забуду // Той казачны край?» [3, с. 53]. Закрытая рыфма ўжываецца паэтам значна радзей, а калі і ўжываецца, то часцей за ўсё ў вершы чаргуецца закрытая рыфма з адкрытай: «Баюся іншых мордаў-масака, // Салодкаветлых на пагляд, // Што за пачываю грымасай // У вострым джале яд» [3, с. 207].

Такім чынам, у паэтычным дыскурсе Ніла Гілевіча гукавыя сродкі адыгрываюць значную ролю ў стварэнні выяўленчай выразнасці і слоўнай вобразнасці. Яны ажыццяўляюць рытміка-інтанацыйную, кампазіцыйна-арганізацыйную, сэнсава-выдзяляльную, слоўна-вобразную функцыі і маюць мнеманічнае значэнне.

Спіс літаратуры

1 Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – Мінск.: Выш. шк., 1979. – 320 с.

2 Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мінск: Выш. шк., 1990. – 222 с.

3 Гілевіч, Н. Выбраныя творы: у 2 т. / Ніл Гілевіч. – Мінск: Маст. літ., 1991. Т 1. Вершы, паэмы, п’есы. – 478 с.

4 Гілевіч, Н. Збор твораў: у 6 т. / Ніл Гілевіч. – Мінск: Маст. літ., 2003. Т. 4: Сатыра і гумар 1948–2003. – 334 с.